

bog i litteraturfortegnelsen, og dels træffer man synspunkter beslægtet med Gurevičs i beskrivelsen af den såkaldte tredje type af feudalismen, som bl. a. fandtes i Nordvesttyskland og Skandinavien (M. A. Barg: Feudalism, *Sovetskaja Istoričeskaja Enciklopedija*, bd. 15, Moskva 1974, sp. 19 ff., især sp. 22 og 25).

Jørgen Steen Jensen

Anne Riising: Danmarks middelalderlige Prædiken, Kbh., G. E. C. Gad 1969. 528 s.; 69.00 kr.

Dr. Anne Riisings disputats beskæftiger sig med et centralt emne indenfor dansk kirke- og kulturhistorie, Danmarks middelalderlige prædiken, et emne som forskningen hidtil kun i ringe grad har behandlet. Afhandlingen er resultatet af en betydelig arbejdsindsats og vidner om stor flid og megen lærdom. Om forf.s omfattende læsning og kendskab til den relevante internationale litteratur indenfor forskellige discipliner, filologi, historie, teologi etc., vidner også den imponerende litteraturfortegnelse.

Allerede under læsningen af det indledende kapitel om middelalderkirkens bestemmelser om prædiken har man en behagelig tryk fornemmelse af, at forf. virkelig kender sine kilder og omhyggeligt har gennemgået det omfattende, men spredte og tilfældigt bevarede materiale for at finde relevante oplysninger. Dernæst følger en fortegnelse over de bevarede prædikener og prædikensamlinger fra Danmarks middelalder, latinske og danske, trykte og utrykte, og efter et kapitel om bibelopfattelse og skriftfortolkning kommer så i kap. 4-5 det, som er bogens hovedindhold, en samlet systematiserende fremstilling af prædikenernes indhold. Vi får her en bredt anlagt skildring af prædikenernes kristendomsopfattelse og fromhed i vid forstand under en række forskellige aspekter. Ja mere end det, vi får indblik i middelalderens kultur- og samfundsopfattelse, livet i kirke, samfund og familie. En sådan skildring af middelalderens livsopfattelse har vi ikke tidligere haft. Jeg tror denne afhandling vil blive stående som et standardværk, en meget nyttig håndbog, når man vil søge oplysning om prædikenernes og dermed overhovedet om middelalderens religiøse litteraturs syn på dette og hint spørgsmål, og de udmærkede registre sidst i bogen vil være en meget nyttig hjælp for den, der i fremtiden vil bruge den på denne måde.

Naturligvis kan der også rettes kritik mod afhandlingen. Det er metodisk en mangel, at der ikke redegøres for, hvad der tidligere er skrevet om dette emne. Der gøres udmærket rede for den udenlandske litteratur om den middelalderlige prædiken, men hvad danske forhold an-

går, får læseren let det indtryk, at man før denne bog ikke har vidst noget herom. Det er jo ikke rigtigt. Vel findes der ingen specialundersøgelser om den middelalderlige prædiken i Danmark, men det havde dog været rimeligt indledningsvis at oplyse om, hvad der i kirkehistoriske arbejder og i fremstillinger af den danske kirkes historie siges om dette spørgsmål. Det er ikke meget, men noget har man dog vidst. Mange af de historiske oplysninger, som er samlet i kapitlet om »de middelalderlige prædikanter« findes jo i forskellig sammenhæng i foreliggende arbejder. I det følgende kapitel, der gennemgår det benyttede prædikenmateriale, savner jeg oplysning om, hvorvidt det er lykkedes forf. at fremdrage nye prædikener eller hun bygger på det hidtil kendte materiale.

Jeg har nævnt denne manglende redegørelse for »die Lage der Forschung«, fordi det forekommer mig, at forf. også ellers går temmelig rask forbi sine forgængere. S. 60 f. omtales Christiern Pedersens postille og s. 482 ff. findes en fortegnelse over dens forlæg. Denne undersøgelse af Christiern Pedersens kilder er meget fortjenstfuld. Disse 9 sider har krævet megen tid og meget arbejde, og denne fortegnelse vil være en stor hjælp for den, der vil arbejde videre med postillen og give en mere indgående karakteristik af disse prædikener og deres kristendomstype, end det sker i denne afhandling. Men den læser, der ikke ved bedre, må få det indtryk, at denne undersøgelse af Christiern Pedersens kilder helt er forf.s fortjeneste. Og det er ikke rigtigt. Hverken her eller s. 60 f. nævnes med ét ord C. J. Brandt, der i sin udgave af Christiern Pedersens skrifter og i biografien dog har gjort et vist forarbejde, som forf. har kunnet bygge videre på. Allerede Brandt nævner Vilh. Parisiensis og J. Herolt som Christiern Pedersens hovedkilder og peger også på andre kilder. Jeg vil ingenlunde forklejne forf.s indsats på dette område, men jeg savner en notits om, at hun i starten har fået flere gode tips fra Brandt. Og skønt afhandlingen på snart sagt hver anden side anvender Brandts udgave af Christiern Pedersens postille, er udgaven ikke nævnt i litteraturfortegnelsen. Det må nok være en forglemmelse.

Afhandlingens hovedafsnit er som nævnt kap. 4 og 5. Det første indeholder prædikenernes kristendomsforståelse og overskriften »pilgrimsvandringen« er en udmærket karakteristik. Det næste kapitel, der har overskriften »prædikenernes belærende funktion«, indeholder, kunne man sige, hvad prædikenerne iøvrigt fortæller os. Takket være denne udførlige (s. 134–447) fremstilling af prædikenernes indhold har vi nu fået kendskab til den danske middelalderkirkes forkyndelse. Det er klart, at dette er en virkelig landvinding for forskningen. Jeg vil hertil føje to bemærkninger.

For det første er fremstillingen meget bred og har et overvejende refererende præg. Gentagelser er naturligvis ikke undgået, det er mindre

væsentligt, men lad mig som kuriosum nævne legenden om sankt Nicolaus, der var så from, at han allerede som spædbarn begyndte at overholde fasten, idet han to dage om ugen nægtede at die sin moder. Den historie får vi tre gange med de samme ord (s. 120, 197, 254). Men det er den bredt refererende fremstillingsform, jeg vil anholde. Jeg har noteret flere steder med referater af en enkelt prædiken på over en side (s. 366 f., 374 f., 382 f. og 147 ff.). Det må indrømmes, at vi på denne måde præsenteres for det, der siges i prædikenerne, men den anvendte metode, hvorved de enkelte emner overvejende belyses med prædikenreferater og -citer uden ret mange kommentarer fra forf.s side, forekommer utilfredsstillende. Jeg ser for mig et vældigt kartoteksystem med masser af kartotekskort rubriceret under diverse stikord; det er forståeligt, at forf. gerne vil anvende flest mulige af sine kort, men der mangler i for høj grad en videnskabelig bearbejdelse af materialet. Og hermed er vi nået til min anden indvending.

Den opgave forf. har stillet sig, defineres s. 12 således: »Det primære sigte med den undersøgelse af det danske prædikenmateriale, som her fremlægges, er at analysere prædikenernes teologiske indhold for at konstatere, hvilken kristendomsforståelse de formidler«. Hvis man efter at have gennemarbejdet afhandlingen stiller spørgsmålet, om forf. har løst denne vigtige og interessante opgave, må svaret blive: Både ja og nej. Vi har fået en bred, overvejende refererende og systematiserende skildring af prædikenernes indhold, samlet under forskellige, udmærket relevante aspekter, men en analyse af det teologiske indhold er der sandt at sige ikke meget af. Man mærker at forf. ikke er teolog. Det skal naturligvis ikke bebrejdes hende, og iøvrigt drejer det sig jo om en filosofisk disputats, men »vi fra vort parti« må så have lov at sige at det havde været muligt at få langt mere ud af dette interessante stof. Der savnes en mere indgående videnskabelig behandling af prædikenmateriale, så det virkelig sættes i relation til middelalderens teologihistoriske og fromhedshistoriske udvikling. Fremstillingen mangler historisk perspektiv. Den holder sig strikte til kilderne, fortæller hvad prædikenerne indeholder, men placerer dem ikke i en idéhistorisk sammenhæng. I hvilken grad er f. eks. Christiern Pedersens postille præget af senmiddelalderens reformkatholicisme og bibelhumanisme med den stærkere interesse for bibelsk kristendom og bibelsk prædiken? Der mangler en karakteristik af de enkelte prædikensamlings særpræg. Man kan også rejse spørgsmålet, om den valgte metode, en samlet fremstilling af hele materialet under ét, er den rette. I indledningen s. 12 overvejer forf. dette spørgsmål: At fremlægge hele prædikenmateriale under ét indebærer den ulempe, at den enkelte samlings særpræg ikke kan træde klart frem, og da prædikenerne dækker en periode på over 200 år, fra ca. 1300 til 1500, er det principielt betænkeligt at behandle hele denne omvæltningspe-

riode som en enhed. Men undersøgelsen har vist, at periodens brydninger ikke har sat sig ret mange spor i prædikenerne, ligheden er langt større end forskellen, så at en analyse af hver samling for sig ville resultere i ulidelige gentagelser.

Det forekommer mig dog, at forf. her overbetoner ligheden. Fremstillingen kunne udmærket være strammet noget til fordel for en karakteristik af de enkelte prædikensamlinger og deres behandling af de forskellige lærepunkter og overtagne fromhedsformer. Når det s. 54 hedder, at der i grunden ikke er stor forskel mellem Christiern Pedersens prædikensamling og Caesarius Arlensis' prædikener fra det 6. århundrede, negligerer man den teologi- og fromhedshistoriske udvikling fra det 6. til 16. århundrede. Ser man nærmere efter, kommer forskellen nok for dagen. At der virkelig er forskel mellem de forskellige prædikentyper er forf. naturligvis klar over; s. 228 hvor der er tale om en prædikensamling fra det 14. århundrede, præget af dominikansk mystik, siges det, at der er en »betydelig forskel« mellem disse prædikener og repræsentanter for *devotio moderna*. En undersøgelse af Christiern Pedersens postille under dette synspunkt, dens afhængighed af senmiddelalderens *devotio moderna* og bibelhumanisme, vilde uden tvivl have givet interessante nye resultater. Antydningen findes allerede hos J. Oskar Andersen og C. J. Brandt.

Men selvom den valgte fremstillingsform udviser konturerne mellem de forskellige prædikentyper og fortøner den historiske udvikling, vil dr. Riisings afhandling sikkert blive stående som et standardværk til indførelse i de danske middelalderprædikener. Takket være den udførlige skildring af disses indhold kender vi nu den danske kirkes forkyndelse før reformationen.

Niels Knud Andersen

Hans Chr. Johansen: Befolkningsforhold og familiestruktur i det 18. århundrede. Odense University Press, 1975. 209 s. Kr. 69,00.

Igennem det sidste snes år er interessen for studiet af befolkningsforhold i det 18. og 19. århundrede steget markant. Blandt de vigtigste årsager hertil er dels en øget forståelse af sammenhængen mellem industrialiseringens udvikling og befolkningsudviklingen, dels en tydelig påvirkning fra den familie-sociologiske forskning. Hertil kommer, at den teknologiske udvikling har muliggjort analyser af data-sæt af en størrelsesorden og en kompleksitet, som det ikke tidligere har været muligt at gennemføre. Demografiske studier inden for denne forskningstradition er normalt blevet gennemført som totalundersøgelser af forholdene inden for enkelte,